

«Стратегії співіснування юрисдикцій українського православ'я»

(виступ на Панельній дискусії 29 квітня 2025 р.)

Шановні друзі!

Перед тим як запропонувати «стратегії співіснування», тобто плани на майбутнє, я хотів би коротко позначити наявну ситуацію. Для цього я хотів би навести цифри даних **опитування Центра Разумкова**, які він оприлюднив після чергового опитування у жовтні 2024 року. Відповідно до нього, за останні два роки (з кінця 2022 до кінця 2024 рр.) загальна кількість опитаних, що **відносять себе до православ'я**, зменшилася на 7,3% (з 62,7% до 55,4%). Інші групи змінилися не так суттєво. Але приблизно на той самий відсоток збільшилася група тих, хто не відносить себе до жодного релігійного віросповідання – на 6,7% (з 11,7% до 18,4%).

В доповнення до цих цифр в опитуванні задавалося таке питання: **«До якої саме православної Церкви Ви себе відносите?»**. За вказаний період виділяються такі тенденції: після короткого сплеску у 2023 році відбулося ще більше падіння тих, хто ідентифікує себе з **ПЦУ** (36,4% у 2022 році, 42,2% у 2023 році та 35,2% у 2024 році). Несуттєво зменшилася частина вірних **УПЦ** – з 6,5% у 2022 році до 5,5% у 2024 році. Найбільше падіння відбулося у групі **«просто православних»** – їх частка впала з 19% у 2022 році до 13,7% у 2024 році¹.

З цих даних я вважаю доречним зробити такі **висновки**:

- Інформаційна кампанія проти УПЦ через збереження її канонічного зв'язку з «центром у країні-агресорі» лише короткостроково збільшила кількість прихильників ПЦУ, після чого відбулося нове падіння;
- кількість прихильників УПЦ хоча залишається відносно невеликою, але є досить стабільною;
- найбільше скоротилася група «просто православних», тобто людей, відносно мало церковних. Як відомо з попередніх аналізів, значна їх частина проживає переважно на півдні та сході України.

¹ Див. Українське суспільство, держава і церква під час війни: Церковно-релігійна ситуація в Україні – 2024 (інформаційні матеріали), с. 32-35.

Вказані дані є відповіддю не на питання про роль суспільства та медіа, а про ті висновки, які громадяни України роблять для себе в результаті масивної інформаційної кампанії в релігійній сфері. Відповідь для мене очевидна: мова вже не йде про зміну конфесії! Суттєва частина віруючих **просто відсторонюється від релігійної сфери**, яка сприймається як занадто конфліктна.

Другим пунктом мого виступу я хотів би запропонувати певний процес виходу з кризи у взаємовідносинах між двома православними юрисдикціями. Справа в тому, що мій перший досвід публічного викладання був ще у 1990-х років в Інституті міжнародних відносин, в якому я тоді навчався. А предметом викладання була «Конфліктологія та теорія переговорів»², лекції з якого вів професор Анатолій Ішмуратов.

Він запропонував власну концепцію розвитку конфлікту та відповідно повернення до мирного співіснування, яку, на моє переконання, цілком можна застосувати до відносин між двома православними юрисдикціями в Україні. Так, він вважав, що **у конфлікті можна виділити чотири фази**:

1. латентна, коли ми прагнемо захищати власні інтереси, але поки що бачимо, що вони не приймаються іншою стороною до уваги, і тому росте невдоволення;
2. активна фаза, коли ми вступаємо у відкритий конфлікт на захист своєї позиції та своїх інтересів;
3. нова латентна фаза, коли ми, не спромігшись переконати суперника, замислюємо, як його просто ліквідувати. Тут ми мислимо вже не стільки про свої інтереси, як про суперника – як його позбавитися;
4. Нова активна фаза конфлікту, в якій ми прагнемо реалізувати ліквідацію суперника або конкурента за відомим висловом «Немає людини – немає і проблеми». Тут важливими є вже не стільки власні інтереси, скільки знешкодження або ж навіть ліквідація ворога.

Професор Ішмуратов наполягав на тому, що ці фази конфлікту повинні переходити в наступні фази поступово – не перестрибуючи. Так само поступовим повинно бути повернення до мирного співіснування.

² Пор. А. Т. Ішмуратов, Конфлікт і згода: Основи когнітивної теорії конфліктів. - К. : Наук. думка, 1996. - 190 с.

Якщо ми застосуємо цю схему до існуючих нині взаєностосунків двох українських православних юрисдикцій, то побачимо, що за рядом ознак ми існуємо в четвертій фазі конфлікту. Тобто мова йде не стільки про благо для власної юрисдикції, скільки про ліквідацію конкурента. Це проявляється перш за все у **юридичному** полі, коли є прагнення ліквідувати залежність УПЦ від «центру у країні-агресорі» аж до готовності ліквідувати саму УПЦ як структуру (і рішення на підтримку цього закону приймає Синод ПЦУ).

Це очевидно і в полі **фізичного** насилля, коли ми бачимо конфлікти навколо переходів парафій з УПЦ в ПЦУ. На моє переконання, сьогодні це вже досить налагоджена процедура. Географічно найгучніші конфліктні випадки на сьогодні мають місце у Чернівецькій та Черкаській областях, до недавнього це були перш за все Волинська на Київська області.

Якщо виходити із **загального інтересу збереження України як культурологічно православної країни**, то ми повинні побачити, що існує спільний інтерес обох православних юрисдикцій у збереженні спільного поля взаємодії та розвитку. Альтернативою сьогодні є не стільки посилення, скажімо, греко-католицької Церкви, скільки стрімкий розвиток секуляризації та падіння інтересу до релігії як такої.

І тому, за алгоритмом професора Ішмуратова, ми з четвертої фази конфлікту – відкритого протистояння з метою ліквідації конкурента – маємо перейти до третьої фази. Тут замість активних дій повинні бути діалоги та дискусії задля з'ясування конфліктних позицій та інтересів, які за ними приховані. А вже наступною фазою має стати відстоювання власних інтересів і, відповідно, співіснування двох юрисдикцій.

Далі я хотів би наголосити на принципах «співіснування юрисдикцій українського православ'я», винесених у заголовок мого виступу. Ключовим словом тут є «співіснування», яке від свого заснування відстоювала Державна служба з етнополітики і свободи совісті (ДЕСС), а саме принцип «**єдності у розмаїтті**».³ На офіційній сторінці ДЕСС цей принцип винесений і у «місію», і у «цінності та принципи роботи» служби.

Я хотів би тут дуже коротко назвати тези, які могли б окреслити шлях до примирення православних юрисдикцій в Україні. Я б виділив три аспекти – завдання

³ Пор. <https://dess.gov.ua/about/>.

для української держави та завдання для обох православних юрисдикцій – відповідно ПЦУ та УПЦ.

- **Завдання держави** – сприяти мирному співіснуванню. Зокрема, це означає, що об'єднання православних в одній організаційній та канонічній структурі не входить до задач держави. У разі необхідності держава має застосовувати владу для покарання тих, хто вчинив злочини. Але важливо, щоб це була індивідуальна відповідальність конкретних осіб, а не колективна відповідальність тисяч кліриків і сотень тисяч віруючих, яка сьогодні фактично вимагається навіть попри особисту патріотичну налаштованість багатьох вірних УПЦ.
- **Завдання для ПЦУ** – усвідомлення значення сприяння Вселенського патріархату Константинополя для легітимізації статусу колишніх невизнаних структур через отримання Томосу про автокефалію. Тут важливо усвідомлювати принципову зміну у статусі – від невизнання протягом кількох десятиліть до нинішнього часткового прийняття вселенським православ'ям. Зокрема, така перспектива заперечує поширений міф про одвічну боротьбу українців за власне визнання окремішності від російського православ'я.
- **Завдання для УПЦ** – це перш за все осмислення можливостей зміни свого канонічного статусу, щоб єдність із вселенським православ'ям не здійснювалася через скомпрометовані структури Московського патріархату. Завдяки залученню інших помісних Церков необхідно знайти саме еклезіологічні процедури для таких змін.

Маю надію, що зрушення у нинішній ситуації гострого конфлікту можливі. Для цього треба, з одного боку, чіткіше розмежування політичного і церковного. Але з іншого боку, необхідні і партнерські стосунки для співпраці, особливо між церквою і державою. Адже одні й ті самі українці є вірними церков та громадянами своєї країни.

Але найперше, що ми сьогодні потребуємо, це **відхід від образу ворога** та відмову від прагнення його ліквідувати. В такому випадку інша юрисдикція повинна спочатку сприйматися як конкурент, а з часом, якщо піде на краще, то і як партнер. У такому випадку єднання православних в одну структуру не має принципового значення і може зайняти досить довгий час, що у плюралістичному суспільстві не повинно сприйматися як проблема.